

УДК 811.161.2'282.2(477.87):811.112.2'367.3(437.1)

О. М. Гвоздяк,
кандидат педагогічних наук, доцент
(ДВНЗ "Ужгородський національний університет")
hvozdyak@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7473-5184

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ СЕРЕДНЬОБАВАРСЬКОЇ БОГЕМСЬКОЇ ГОВІРКИ ЗАКАРПАТТЯ

У статті розглянуто особливості простого речення богемської говірки Закарпаття сіл Чинадіївського мовного острівка. Встановлено, що для досліджуваної говірки характерною є відсутність усвідомленого контролю з боку мовців за результатом мовної діяльності, що проявляється в порушенні граматичної узгодженості речень. Виявлено, що німецька говірка, перебуваючи тривалий час у тісному контакті з українською діалектною мовою, зазнала її значного впливу. Це спричинило ряд граматичних порушень в синтаксичному плані, що не відповідає нормам стандартної німецької мови.

Ключові слова: середньобаварська богемська говірка, діалектний синтаксис, Чинадіївський "мовний острівок", Закарпаття.

Постановка проблеми. Останнім часом вчені-мовознавці приділяють дедалі більшої уваги дослідженням у галузі діалектології. Особливий науковий інтерес у дослідників викликають "острівні" говірки, які функціонують у чужомовному середовищі. У нашому випадку – це середньобаварська богемська говірка німців Закарпаття.

Актуальність вибору теми зумовлена тим, що проблемам синтаксичної системи німецьких говірок приділено досить мало уваги як німецькими, так і вітчизняними діалектологами. Переважна більшість діалектологічних досліджень, як правило, проводилися з проблем фонетичних та лексико-морфологічних особливостей німецьких говірок; при цьому синтаксис завжди залишався осторонь уваги дослідників. Якщо навіть і з'являлися окремі праці з питань говіркового синтаксису, то вони не являли собою цілісне дослідження, а торкалися лиш деяких проблем чи аспектів синтаксичної системи.

Об'єктом нашого дослідження є синтаксична сторона говірки. Оскільки синтаксис – це наука, що вивчає речення, його компоненти – члени речення та словосполучення, то в нашій статті ми акцентуємо увагу на центральній одиниці синтаксису – реченні. **Метою** нашої статті є порівняльний аналіз німецького говіркового та літературного варіанту структури речення в українськомовному оточенні Закарпаття.

Поставлена мета передбачає виконання низки завдань:

- з'ясувати причини виникнення "відхилень" у синтаксичній системі середньобаварської богемської говірки по відношенню до нормативної німецької мови;
- проаналізувати особливості порядку слів у простому реченні;
- визначити синтаксичні функції окремих частин мови, на прикладі яких особливо чітко спостерігаються інтерференційні особливості синтаксичного характеру.

Відомо, що центральним і основним об'єктом діалектології є дослідження говірки. У різних місцях свого поширення та чи інша говірка характеризується певними відмінностями як з точки зору морфології, так і в лексичному та синтаксичному плані. Особливо відчутними ці зміни є у тому випадку, коли йдеться про говірку, яка поширена далеко за межами мовного ареалу, звідки вона походить. У даному випадку мова йде про середньобаварську богемську говірку сіл Чинадіївського мовного острівка (села Синяк / Vlaubad, Нижня Грабівниця / Unterhrabowitz, Драчино / Dorndorf, Пузняківці / Pusniak) [1].

За Р. Кубічек, богемські німці прибули на Закарпаття з Верхнього Богемського лісу, який чехи називають Шумавою [2: 6]. Говірки німців, які переселилися на Закарпаття з території Богемського лісу, були змішаними і Р. Кубічек називає їх "говірками Нижнього та Середнього лісу" і відносить до середньо- або дунайсько-баварського діалекту [2: 11]. Вихідним для середньобаварської богемської говірки Закарпаття став середньобаварський діалект.

Німецькі поселення у селах Синяк, Нижня Грабівниця, Драчино, Пузняківці виникли у першій половині XIX століття. Переселенці були вихідцями із західної Богемії (Westböhmen). За даними Й. Гаверсата [3] та М. Клаубе [4: 101], з баварсько-богемської пограничної території в західну частину Карпат переселилося 184 особи. В основному це були лісоруби, які, внаслідок вербування й агітації довірених людей графа Ервіна-Євгена Шенборна, прибули разом зі своїми родинами на Закарпаття з метою заробітку та влаштування свого життя. Місцевості, в яких поселилися колоністи, були необхідними. Деякі з них були свого роду "лісовими пустелями", яких не торкалася людська цивілізація (Синяк, Грабово). Решта досліджуваних нами сіл була вже заселена місцевим населенням, яке німецькі колоністи називали "руснаками".

Станом на 2000 р. на Закарпатті проживало 500 німців, які є носіями середньобаварської богемської говірки [5: 14].

Таким чином, носії богемської говірки опинилися далеко за межами того мовного ареалу, представниками якого вони є. У такій мовній ізоляції ця німецька говірка проіснувала у досліджуваних селах протягом тривалого періоду і навіть віддаленість богемців від своїх історичних прародичів не перешкодила їм зберегти свою мову ще й понині. Звичайно, ця говірка розвивалася в тісному взаємозв'язку з українською діалектною мовою. Внаслідок постійних довготривалих мовних контактів українського та німецького населення відбувалася мовна інтерференція. Тому, порівнюючи німецьку літературну мову та її говірковий варіант (у нашому випадку середньобаварську богемську говірку), необхідно брати до уваги й українську мову, яка зумовила цілий ряд фонетичних, лексичних, синтаксичних та морфологічних відмінностей.

Огляд останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми. Дослідженням говірки німців Закарпаття присвятили наукові праці С. Штефуровський, Й. Шрамл, Е. Стародимова, Г. Меліка, Е. Бурч, І. Чолос, О. Гвоздяк, Н. Л. Цапулич, Ф. Куля, М. Шін, М. Штиліха та інші викладачі кафедри німецької філології та іноземних мов Ужгородського національного університету. В основному досліджувалася німецька говіркова мова в її лексичному та морфологічному аспектах. Дослідженню прізвищ німців Закарпаття присвячена кандидатська дисертація Н. Головач.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що говірка існує в усній формі. Тому, джерелом вивчення і дослідження структури речення у нашому випадку були магнітофонні записи живої розмовної мови німців досліджуваних сіл.

У даній статті використано матеріал, який було зібрано у 1998–2008 рр. Було опитано 18 носіїв говірки (12 жінок і 6 чоловіків), середній вік яких становив 67–70 років. Основним критерієм при виборі респондентів було те, що всі вони народилися і виростили у досліджуваному населеному пункті та добре володіють богемською говіркою. На молодше покоління богемських німців впливає німецька літературна мова, яку вони вивчають у школі і тому меншою мірою послуговуються говіркою.

У результаті соціологічного опитування також було встановлено, що старше покоління богемських німців в українсько-німецьких селах в основному є носієм двох (нім. – укр.), трьох (нім. – укр. – угор.), а часом – п'яти мовних варіантів (нім. – укр. – угор. – чесь. – рос.). Середнє покоління є дво- (нім. – укр.), три (нім. – укр. – рос.), чотиримовним (нім. – укр. – угор. – рос.).

За Г. Мелікою, який запропонував п'ять фаз процесу зміни використання мовних варіантів у німецьких говірках Закарпаття [6: 101–102], середньобаварська богемська говірка у селах Синяк, Нижня Грабівниця, Драчино, Пузняківці перебуває в третій фазі колективного та ординативного німецько-українського говіркового білінгвізму. Це означає, що у всіх випадках побутове спілкування богемські німці здійснюють німецькою мовою, за винятком фахових тем внаслідок дефіциту в говірці відповідної професійної лексики. Українська, угорська, російська мови вживаються в розмовах на фахові теми [5: 15].

Усна діалектна мова в синтаксичному плані має багато відмінностей від літературної мови. Якщо літературна мова має свою письмову форму, то для діалектної мови, як для винятково усної форми мовлення, неабияку роль відіграє інтонація, яка служить засобом виразності й організації висловлювання. Усне спілкування між людьми відбувається, головним чином, в діалогічній формі, що зумовлює відповідну синтаксичну організацію мови. Але в усній мові має місце й монологічна форма мовлення, яка має свою структурну організацію. Структура речення залежить і від контексту.

При аналізі речень, взятих із діалогів, часто зустрічаємо еліпси, незакінчені перервані речення: *Und war zufrieden* (і була задоволена); *Ja, sie* (так, вона); *Sehr groß (klein) war* (дуже великий (малий) був); *Nein, er* (ні, він). Ці речення являють собою відповіді на поставлені запитання. Часто в таких реченнях домінує інверсія:

Nur in die Kirche mit meine Kameradinnen gehe.

Die Frauen ham keine Arbeit nit.

Einundfufzig Jahr hat sie gehabt.

Хоча окремі члени речення опускаються, співрозмовник добре розуміє, що має на увазі мовець, оскільки випущене легко відтворити із контексту розмови, а також завдяки паралінгвальним засобам, що "супроводжують" розмову. Особливо часто у зафіксованих нами прикладах опускаються дієслова, нерідко у сполученні із займенником, як це видно із наведених прикладів:

- Wann sind Sie geboren?

- *nontsenhunatochtatswontski in Sinjak / 1928 in Sinjak / (...bin ich geboren);*

- Wieviel Kinder gab es in der Familie Ihrer Eltern?

- *acht kina / (Es gab...) acht Kinder/;*

- Welche Sprache wird in Ihrer Familie gesprochen?

- *uwaj tajtsch /Immer Deutsch / (...wird gesprochen).*

В українській мові закінчення *-ть-*, *-ють-* вказує на третю особу множини, і хоча особовий займенник "вони" випущено, саме собою зрозуміло, що саме "вони давно вже не пишуть". У німецькій мові визначити особу займенника у множині на основі закінчення дієслова важко, оскільки і 1-а, і 3-я особи множини мають закінчення *-en*. Тому в літературній німецькій мові особові займенники, за винятком 1-ї та 2-ї форм імперативу, не опускаються.

Найрідше у говіркових фонозаписах зафіксовано односкладні речення з невираженим присудком. Звідси можна зробити висновок, що присудок несе на собі більше смислове та функціональне навантаження, ніж підмет, а отже його місце у реченні, відповідно, вагомніше. Як правило, опущений присудок має місце у коротких ситуативно-зумовлених реченнях, які є відповідями на поставлене запитання або фразами із діалогу. Ці речення відзначаються емоційним забарвленням:

- *Wieviel deutsche Familien sind in der letzten Zeit nach Deutschland gefahren?*

- *Tape fünf famili / Etwa 5 Familien/.*

Нерідко у реченні респонденти опускають частину присудка (як правило, основне смислове дієслово). У такому випадку значення його легко відтворити із ситуації:

- *Haben sie alle die Volksschule besucht?*

- *Ja, homa /Ja, haben wir/;*

- *Sind Sie schon bei Ihrer Tochter in Deutschland gewesen?*

- *Jo, piri schau /Ja, bin ich schon/.*

У досліджуваній нами говірці переважають прості синтаксичні конструкції, хоча зустрічаються нерідко складні структури. Свою увагу ми зосередимо на перших. Переважна більшість простих речень – розповідні, хоча в діалогах часто зустрічаються питальні, в незначній кількості спонукальні речення. Щодо порядку слів у реченні, то тут є багато відхилень від традиційних норм стандартної німецької мови. В літературній німецькій мові є певна узгодженість і регламентованість у вживанні членів речення, тобто кожен член речення має більш чи менш строго визначене місце. У богемській говірці таке чітке розміщення членів речення відсутнє. Тут поширені різноманітні інверсовані структури, в яких дуже часто місцеположення членів речення не відповідає принципам стандартної німецької мови. Таке порушення норм зумовлене впливом на німецьку говірку української діалектної мови, де порядок слів у реченні довільний, немає чітко визначеного місця для вживання тих чи інших членів речення. Це можна простежити на конкретних прикладах.

Якщо в німецькій літературній мові присудок може стояти на трьох місцях у реченні (на першому – в питальному реченні без питального слова та в спонукальному реченні; на другому – основне місце присудка у реченні або його змінної частини та на останньому – невідмінювана частина присудка (Infinitiv, Partizip II)), то у досліджуваній нами говірці розташування присудка не підлягає жодному з вищезазначених випадків вживання:

Hier der Mensch schaut nach der Mode. (нім. говірка)

Hier schaut der Mensch nach der Mode. (нім. літературна мова)

Tut ludina dивиться за модою. (українська літературна мова)

Вплив української мови на німецьку говірку в наведеному прикладі очевидний. Він відчутний і в тих реченнях, в яких нерідко випускається дієслово-зв'язка і допоміжне дієслово *sein* (бути):

Die Mutter sehr früh gestorben. (нім. говірка)

Die Mutter ist sehr früh gestorben. (нім. літературна мова)

Mami дуже скоро померла.

У результаті аналізу фонозаписів було встановлено, що доволі поширеним явищем у простих реченнях богемської говірки є порушення рамкової конструкції, яка в німецькій літературній мові здебільшого чітко дотримується. Рамкову конструкцію утворюють два повнозначних дієслова або складові частини складеного дієслівного та іменного присудка. Між цими дієсловами розміщені інші члени речення. В українській мові такого поняття немає. Це зробило свій вплив на говірку досліджуваних нами німецьких сіл. Опитані нами респонденти як в монологічному, так і в діалогічному мовленні не дотримувалися нормативних конструкцій. Дієслова вживали безпосередньо одне за одним, при цьому останнє місце в реченні могли займати будь-які другорядні члени речення, в основному це додатки та обставини.

a) *Früher haben wir gehabt eine Kuh.* (додаток) (нім. говірка)

Früher haben wir eine Kuh gehabt. (нім. літературна мова)

Раніше ми мали корову.

b) *Die Deutschen sind gekommen mit den Maschinen.* (обставина способу дії) (нім. говірка)

Die Deutschen sind mit den Maschinen gekommen. (нім. літературна мова)

Німці прибули машинами.

Висновки. Аналіз записаного мовного матеріалу дає підстави констатувати, що хоча богемська говірка сіл Синяк, Грабівниця, Пузняківці та Драчино і наближена до стандартної німецької мови (фонетичні та лексичні особливості), у структурі речень спостерігаємо деякі відмінності, а саме:

- Для середньобаварської богемської говірки сіл Чинадіївського мовного острівка характерною є відсутність усвідомленого контролю з боку мовців за результатом мовної діяльності. Це проявляється в порушенні граматичної узгодженості речень.

- Богемська говірка в досліджуваних нами селах представлена в діалогічній та монологічній формах, кожна з яких зумовлює відповідну структурну організацію мовленнєвого процесу: різні типи речень, порядок слів у реченні.

- Німецька говірка, перебуваючи тривалий час у тісному контакті з українською діалектною мовою, зазнала її значного впливу. Це спричинило ряд граматичних порушень в синтаксичному плані, що не відповідає нормам стандартної німецької мови: а) відсутність строго визначеного місця дієслова-присудка у реченні; б) порушення рамкової конструкції; в) опущення підмета, вираженого особовим займенником тощо.

На жаль, з кожним роком число богемських німців Закарпаття дедалі зменшується, чисто німецьких сімей у Чинадіївському мовному острівку Закарпаття практично не залишилося, здебільшого всі є змішаними, а протягом останніх двох десятиліть спостерігається масова еміграція німецького населення у Німеччину. Тому **перспективи подальших досліджень** убачаємо у тому, щоб зафіксувати для майбутніх поколінь побут та звичаї народу, який розмовляє цією говіркою та дослідити стилістичні особливості середньобаварської богемської говірки німців Закарпаття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гвоздяк О. М. Структура простого речення богемської говірки сіл Чинадіївського мовного острівка / О. М. Гвоздяк, Е. М. Бурч // Проблеми романо-германської філології : [збірник наукових праць]. – Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 1998. – С. 99–103.
2. Kubitschek R. Die Mundarten des Böhmerwaldes / R. Kubitschek. – Pilsen : Kommissionsverl. Maasch, 1939. – 71 S.
3. Haversath J. B. Die Entwicklung der ländlichen Siedlungen im südlichen Bayerischen Wald / J. B. Haversath. – Passau : Passavia, 1994. – 228 S.
4. Klaube M. Deutschböhmisches Siedlungen im Karpatenraum / M. Klaube. – Marburg : Lohn, 1994. – 168 S.
5. Цяпулич Л. Т. Семантична структура іменників середньобаварської богемської говірки Закарпаття : дис. ... канд. філ. наук : спец. : 10.02.04 / Леся Тарасівна Цяпулич. – Ужгород, 2005. – 269 с.
6. Melika G. Spracherhaltung und Sprachwechsel bei der deutschen Minderheit von Transkarpatien / G. Melika // Germanistische Mitteilungen. – 1993. – H. 37. – S. 93–104.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Hvozdyak O. M. Struktura prostoho rechenn'a bohems'koyi hovirky sil Chynadiyivs'koho movnoho ostrivka [The Simple Sentence Structure of the Bohemian Dialect (Patois) in the Villages of Chynadijevo Language Islet] / O. M. Hvozdyak, E. M. Burch // Problemy romano-hermans'koyi filolohiyi : [zbirnyk naukovykh prats']. – Uzhorod : Hosprozrachunkovyy redakziyno-vydavnychyy viddil komitetu informaziyi, 1998. – S. 99–103.
2. Kubitschek R. Die Mundarten des Böhmerwaldes / R. Kubitschek. – Pilsen : Kommissionsverl. Maasch, 1939. – 71 S.
3. Haversath J. B. Die Entwicklung der ländlichen Siedlungen im südlichen Bayerischen Wald / J. B. Haversath. – Passau : Passavia, 1994. – 228 S.
4. Klaube M. Deutschböhmisches Siedlungen im Karpatenraum / M. Klaube. – Marburg : Lohn, 1994. – 168 S.
5. Zapulych L. T. Semantychna struktura imennykiv seredn'obavars'koyi bohems'koyi hovirky Zakarpatt'a [Semantic Structure of the Nouns of the Midbavarian Bohemian Dialect of Transcarpathia] : dys. ... kand. fil. Nauk : spets. : 10.02.04 / Les'a Tarasivna Zapulych. – Uzhorod, 2005. – 269 s.
6. Melika G. Spracherhaltung und Sprachwechsel bei der deutschen Minderheit von Transkarpatien / G. Melika // Germanistische Mitteilungen. – 1993. – H. 37. – S. 93–104.

Гвоздяк О. М. Об особенностях простого предложения среднебаварского богемского говора Закарпатья.

В статье рассмотрены особенности простого предложения богемского говора Закарпатья сел Чинадеевского языкового островка. Установлено, что для исследуемого говора характерным есть отсутствие осознанного контроля со стороны говорящих за результатом речевой деятельности, что проявляется в нарушении грамматической согласованности предложений. Выявлено, что немецкий говор, пребывая длительное время в тесном контакте с украинской диалектной речью, претерпел ее значительного влияния. Это вызвало ряд грамматических нарушений в синтаксическом плане, что не отвечает нормам стандартного немецкого языка.

Ключевые слова: *среднебаварский богемский говор, диалектный синтаксис, Чинадеевский "языковой островок", Закарпатье.*

Hvozdyak O. M. On Some Peculiarities of the Simple Sentence in the Midbavarian Bohemian Dialect of Transcarpathia.

Insular dialects functioning in a foreign language environment have recently aroused great interest of scholars.

In our case this concerns the Bohemian dialect of the Transcarpathian Germans.

The object of our investigation is a syntactical aspect of the dialect. We focus our attention on the sentence as the principal unit of the syntax. The aim of the given article is to give comparative analysis of German dialectal and literary variants of the structure of the simple sentence in Midbavarian Bohemian dialects of such villages as Synyak, Nyzhnya Hrabivnytsya, Drachyno, Puznyakivtsi (Chynadijevo language islet) which are situated in the Ukrainian language environment.

The interviewing, comparative and descriptive methods were used in the process of writing the article. We have come to the conclusion that simple syntactical constructions are prevailing in the dialect under study, though some complex structures are also rather commonly used. The strict order of the parts of the sentence is not observed in the Bohemian dialect. Various inverse structures are rather widespread, where the position of the parts of the sentence does not correspond to the principles of the German literary language standards. This violation of the rules is preconditioned by the influence of the Ukrainian dialect on the investigated German patois.

The violation of the frame structure, typical of the German literary language, is a widespread phenomenon in the simple sentence of the Bohemian dialect.

The analysis of the written language material entitles us to state the fact that, though the Bohemian dialect of the villages Synyak, Hrabivnytsya, Puznyakivtsi and Drachyno is rather close to standard German (phonetic and lexical peculiarities), we notice some distinctions in the structure of the sentence which are manifested in the grammatical sequence of the sentence.

The German dialect being in close touch with the Ukrainian dialectal language for a long time has been greatly influenced by the latter. It has caused several grammatical violations in the syntactical aspect that do not correspond to the rules of standard German: a) No distinct position for the verb predicate in the sentence; b) Violation of the frame construction; c) Omission of the subject expressed by a personal pronoun etc.

Key words: *Midbavarian Bohemian dialect, dialectal syntax, Chynadijevo "language islet", Transcarpathia.*